

TARİH ANLATISINDA ÜVEY EVLAT OLMAK: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADININ KONUMU

BEING A STEPCCHILD IN THE HISTORICAL NARRATIVE: THE POSITION OF WOMEN IN THE OTTOMAN MODERNIZATION PROCESS

OSMAN ÜLKER

DR. ÖĞRETİM ÜYESİ, KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ, İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DİN SOSYOLOJİSİ ANABİLİM DALI
ASSISTANT PROFESSOR, KİLİS 7 ARALIK UNIVERSITY, THEOLOGY FACULTY
THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY OF RELIGION
KİLİS, TÜRKİYE
osmanulker@kilis.edu.tr
<http://orcid.org/0000-0001-6938-1057>

DİLEK ÜLKER

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ, İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DİN SOSYOLOJİSİ ANABİLİM DALI
MA STUDENT, ISTANBUL UNIVERSITY, INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
THE DEPARTMENT OF SOCIOLOGY OF RELIGION
KİLİS, TÜRKİYE
ulker-dilek@hotmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-3440-5287>
<http://dx.doi.org/10.46353/k7auifd.1461886>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types
Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
30 Mart / March 2024

Kabul Tarihi / Accepted
4 Haziran / June 2024

Yayın Tarihi / Published
Haziran / June 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season
Haziran / June

Atıf / Cite as

Ülker, Osman – Ülker, Dilek, "Tarih Anlatısında Üvey Evlat Olmak: Osmanlı Modernleşme Sürecinde Kadının Konumu [Being a Stepchild in the Historical Narrative: The Position of Women in the Ottoman Modernization Process]". Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of the Faculty of Theology 11/1 (Haziran/June 2024): 233-261.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Published by Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi - Kilis 7 Aralık University, Faculty of Theology, Kilis, 79000 Türkiye.

ilahiyatdersisi@kilis.edu.tr

TARİH ANLATISINDA ÜVEY EVLAT OLMAK: OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİNDE KADININ KONUMU

Öz

Bu makale, kadınların Osmanlı döneminde baskı altında tutulduğu ile ilgili anlatıları, kadınların dönemin kamusal yaşamındaki rollerini ve temsilcilerini, eğitim, istihdam ve kültürel üretimdeki katılımlarını inceleyerek analiz etmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde kadınların statüsü ve haklarında süregelen değişimleri, kadınlara yönelik toplumdaki algı ve tutumları ortaya koymayı hedeflemektedir. Cumhuriyetin ilan edilmesiyle başlayan yeni süreç, farklı alanlarda radikal değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumun yukarıdan aşağı bir model ile çağdaştırma/batılılaştırma projesi devrimler ile gerçekleştirilmek istenmiş, kadının toplumdaki konumu ise çağdaşlaşmanın sembollerinden birisi olarak görülmüştür. Bu sebeple kadınlara yeni haklar tanınırken aynı zamanda geleneksel yaşam biçimine yönelik yasaklar da getirilmiş; böylece bir Cumhuriyet kadını üretmek istenmiştir. Tek partili dönemde kadınlara yönelik alınan kararlar meşruiyetini ise, Osmanlı döneminde kadınların din ve gelenekler tarafından baskı altında tutulduğu inancını üreten oryantalist bakış açısından almıştır. Bu düşünceden hareketle, Osmanlı döneminde kadınların herhangi bir hakka sahip olmadığı ve kamusal alanda yerlerinin bulunmadığı, ancak Cumhuriyet sonrası devrimlerle özgürlüklerine kavuşabildiklerine dair bir söylem geliştirilmiştir. Bu yaklaşımın zayıf noktası ise, geçmişin karanlıkta olduğu yargısına Osmanlı dönemini inceleyerek değil, Cumhuriyetin ilanından sonraki uygulamalara bakarak ulaşmasıdır. Bu çalışmamızda konunun asıl muhatabına yani, Osmanlı'da kadının kamusal alanda konumunun ne olduğuna bakmaya çalışacağız. Bu açıdan konu üç ana kısımda incelenecektir: Türk modernleşmesinin kuramsal değerlendirilmesi, Osmanlı döneminde kadının baskı altında tutulduğu ve Cumhuriyetin ilanı ile özgürleştiği iddiaları. Bu bağlamda çalışmada öncelikle, Türk modernleşmesi etrafında dönen tartışmalara bakılacaktır. Bu konuda özellikle Kemal Karpat'ın perspektifinden yararlanılarak, Osmanlı ile Cumhuriyet ilanından sonra kurulan genç devlet arasındaki tarihsel sürekliliğin altı çizilecektir. Karpat'a göre, Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu'ndan dil ve kültür gibi birçok unsuru miras alarak ve aralarındaki tarihsel bağı koruyarak oluşturulmuştur. Yani Türk modernleşmesi Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi diye birbirinden tamamen bağımsız iki kısımdan oluşmamakta, aksine birbirinin devamı olacak şekilde ilerlemektedir. İkinci olarak, "Cumhuriyet kadını" ile "Osmanlı kadını" arasında karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Bu kavramların ne ifade ettiği, hangi bağlamlarda kullanıldığı ve nasıl bir karşıtlık oluşturduğu incelenecektir. Çalışmada özellikle Cumhuriyet sonrası bazı metinlerde, modern ve batılı olarak tasvir edilen Cumhuriyet kadını, geleneksel ve baskı altında olduğu düşünülen Osmanlı kadınıyla bir dikotomi içinde konumlandığı görülmüştür. Osmanlı döneminde gerçekten tarif edildiği gibi bir baskı var mıydı ve Cumhuriyetin ilanı ile kadın tam anlamıyla özgür olabilmiş midir? Bu iki soru bu bölümün temel problemi olacaktır. Yine çalışmada Cumhuriyetin ilanından sonra kadınların bir anda kamusal alanda, siyasette ve edebiyatta özgürleşmediği, hatta bazı geleneksel toplumsal rollerin kadınlara yüklenmeye devam ettiği görülmüştür. Son olarak, makale Osmanlı döneminde kadınların durumuna detaylı bir şekilde odaklanarak eğitim, sanat ve edebiyat alanlarındaki temsilcilerini inceleyecektir. Bu bölümde Osmanlı döneminde kızların eğitimde artan varlığı, zorunlu ilkokulların ve ortaokulların kurulması ve kız eğitimine verilen önemi Osmanlı döneminde kadınların cahil bırakıldığı iddiaları ekseninde ele alınacaktır. Ayrıca, kadın yazarlar, sanatçılar ve entelektüellerin ortaya çıkışı ve kadın dergilerinde yaşanan

artış, Osmanlı toplumunda kadınların iddia edilenden daha aktif ve sosyal hayatta yer aldıklarını gösteren birer delil olarak tartışılacaktır. Bu açıdan çalışma Türk modernleşmesinin Kemalist anlatısının seçici bir tarihsel yorumu devam ettirdiğini ve toplumsal dönüşümlerin karmaşıklığını göz ardı ettiğini savunur ve kadınların temsillerini tarihsel dönemler boyunca yeniden değerlendirerek, yerleşik hikayelere meydan okumayı ve Türk modernleşmesinin ve cinsiyet dinamiklerinin etkileri hakkında daha nüanslı bir anlayışa katkıda bulunmayı amaçlar. Sonuç olarak çalışmada kadınların kamusal alanda temsilinin Tanzimat'tan itibaren başladığı, II. Meşrutiyet ile arttığı ve kadınların hem eğitim hem çalışma hayatında yer aldığı görülmüştür. Buna ek olarak özellikle edebiyat alanında kadın dergileri aracılığı ile Osmanlı döneminde kadınların yaptığı müstakil çalışmaların Cumhuriyet dönemi-ne nazaran daha yoğun olduğunu söylemek de mümkündür. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde kadının farklı avantaj ve dezavantajlarının olduğu; bu sebeple çalışma ile Türk modernleşmesinin siyah beyaz bir çizgiyle ayrılmadığı, ona bütüncül bir perspektiften bakılması gerektiği teyit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Modernleşme, Kadın Hakları, Osmanlı Kadını, Cumhuriyet Kadını.

BEING A STEPCCHILD IN THE HISTORICAL NARRATIVE: THE POSITION OF WOMEN IN THE OTTOMAN MODERNIZATION PROCESS

Abstract

This article aims to analyse the narratives regarding the oppression of women during the Ottoman period by examining their roles and representations in public life, as well as their participation in education, employment, and cultural production. Additionally, it seeks to elucidate the ongoing changes in the status and rights of women, and societal perceptions and attitudes towards women during the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey. The new era that began with the proclamation of the Republic is characterized by radical changes in various fields. A top-down modernization/Westernization project was implemented through revolutions, with the position of women in society being seen as a symbol of modernization. Consequently, while new rights were granted to women, restrictions on traditional lifestyles were also imposed, aiming to create a "Republican woman." The legitimacy of the decisions regarding women during the single-party period stemmed from an Orientalist perspective that believed women were oppressed by religion and traditions during the Ottoman period. From this viewpoint, a discourse was developed that claimed women had no rights and no place in public life during the Ottoman period but gained their freedom through the revolutions after the proclamation of the Republic. The weakness of this approach lies in its conclusion that the past was dark not by examining the Ottoman period, but by looking at the practices after the proclamation of the Republic. In this study, we will focus on the matter's actual subject, namely, women's position in public life during the Ottoman period. The topic will be examined in three main parts: a theoretical evaluation of Turkish modernization, the claims that women were oppressed during the Ottoman period and were liberated with the proclamation of the Republic. In this context, the study will first look at the debates surrounding Turkish modernization. Utilizing the perspective of Kemal Karpat will emphasize the historical continuity between the Ottoman Empire and the young state established after the proclamation of the Republic. According to Karpat, Türkiye was formed by inheriting many elements from the Ottoman Empire, such as language and culture, and by maintaining the historical bond between them. Thus, Turkish modernization

does not consist of two completely independent parts as the Ottoman and the Republic periods, but rather progresses as a continuation of one another. Secondly, a comparative analysis will be conducted between the “Republican woman” and the “Ottoman woman.” The meanings of these concepts, the contexts in which they are used, and the contrast they create will be examined. Particularly in some texts after the Republic, the Republican woman, depicted as modern and Western, is positioned in a dichotomy with the Ottoman woman, who is considered traditional and oppressed. The fundamental question of this section will be whether there was indeed oppression as described during the Ottoman period and whether women were fully liberated with the proclamation of the Republic. The study has also shown that women did not instantly gain freedom in public, political, and literary spheres after the proclamation of the Republic, and some traditional social roles continued to be imposed on them. Finally, the article will focus on the status of women during the Ottoman period by examining their representations in education, art, and literature in detail. This section will address the increasing presence of girls in education during the Ottoman period, the establishment of compulsory primary and secondary schools, and the importance given to girls’ education in the context of claims that women were kept ignorant during the Ottoman period. Additionally, the emergence of female writers, artists, and intellectuals, and the increase in women’s magazines will be discussed as evidence showing that women were more active and engaged in social life than claimed. From this perspective, the study argues that the Kemalist narrative of Turkish modernization perpetuates a selective historical interpretation and overlooks the complexity of social transformations. It aims to contribute to a more nuanced understanding of the effects of Turkish modernization and gender dynamics by re-evaluating women’s representations throughout historical periods and challenging established narratives. In conclusion, the study finds that the representation of women in public life began with the Tanzimat period, increased with the Second Constitutional Era, and that women participated in both education and working life. Additionally, it is possible to say that the independent work of women through women’s magazines during the Ottoman period was more intense compared to the Republic period. The study confirms that women had different advantages and disadvantages in both the Ottoman and Republic periods; therefore, Turkish modernization should not be seen as a black-and-white divide, but should be approached from a holistic perspective.

Keywords: Sociology of Religion, Modernization, Women’s Rights, Ottoman Women, Republican Women.

GİRİŞ

Türk toplumu yaklaşık iki yüz yıldır kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda köklü değişimler yaşamaktadır. Osmanlı döneminde başlayan yenileşme süreci ve modernleşme tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda, farklı konular işlenmekle beraber, en dikkat çekici olanı kadın konusudur. Kadın hakları ve toplumsal hayattaki temsili üzerinde çokça konuşulmuş ve tartışılmıştır.¹ Osmanlı döneminde çağın gerekleri

¹ Daha geniş bilgi için bkz. Yeşim Arat, “The Project of Modernity and Women in Turkey.” Rethinking Modernity and National Identity in Turkey içinde. ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba. (Washington: University of Washington Press, 1997); Fatma Zeynep Arat, “Kemalism and Turkish Women.” *Women and Politics* 14/4 (1994), 57-80; Ayşe Durakbaşa, “Cumhuriyet Döneminde Modern

ve toplumun talep ve ihtiyaçları doğrultusunda yapılagelen yenilikler tedrici olarak gerçekleşmiştir. Bu sebeple kendisinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti döneminde, devlet eliyle yapılan hızlı ve köklü değişiklikler nedeniyle Osmanlının gerektiği kadar ilerici olmadığı ve yaptığı yeniliklerin dar kapsamlı olduğu iddiası ile eleştiri konusu olmuştur. Çoğu zaman bu eleştiriler, siyasi nedenlerle Osmanlı mirasının reddedildiği bir hale dönüşmüştür. Resmi tarih anlatısında ve özellikle tek partili dönem gazetelerinde, ‘Cumhuriyet Kadını’ profilini yüceltirken, Osmanlı dönemindeki kadınların evlerinde bir nevi hapis hayatı yaşadıklarını, İslam’ın ve geleneklerin uyguladığı baskı sebebiyle tutsak olduklarını, çarşaf ve peçelerinin ardında ezilmiş ve alt sınıf muamelesi gören bir kesim oldukları konusu bolca işlenmiştir.² Bu dönem içerisinde esir, köle ve cariye konumunda resmedilen kadın ataerkil bir yaşam tarzının kurbanı olmuştur.³ Böylece ‘Osmanlı Kadını’ Cumhuriyet kadınının zıttı olarak temsil edilmiş ve asırlardır kafes ardında yaşayan, önceki dönemlerde sahip olduğu özgürlüğünü yitirmiş, bunun eksikliğini yaşayan ve özgüvenini kaybetmiş bir kadın olarak betimlenmişlerdir.⁴ Sonraki dönemlerdeki algıyı da şekillendiren bu tarih anlatısı Cumhuriyet döneminde kadın konusunda yapılan reformların, tek ve eşsiz bir şekilde sadece bu döneme özgü olduğunu aktarmaktadır. Bu yaklaşım hem Osmanlı döneminde kadınların toplumsal hayatta nasıl temsil edilmeye başladıklarını görmezden gelmiş hem de bu geçmiş oryantalist bir bakışla değerlendirerek modernleşme sürecinin sürekliliğini kaçırmıştır.⁵

Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve ‘Münevver Erkekler.’ 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. ed. A. B. Hacımirzaoğlu. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 29-50; Ayşe Kadioğlu, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları.” 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde. ed. A. B. Hacımirzaoğlu. (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998), 89-100; Binnaz Toprak, “Emancipated but Unliberated Women in Turkey: The Impact of Islam.” Women, Family and Social Change in Turkey içinde. ed. F. Özbay. (Bangkok: Unesco, 1990); Cihan Aktaş, Tanzimat’tan 12 Mart’a Kılık Kıyafet ve İktidar. (İstanbul: Kapı Yayınları, 2006); Deniz Kandiyoti. “Modernin Cinsiyeti: Türk Modernleşmesi Üzerine Çalışmalarda Gözden Kaçırılan Yönler.” Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar içinde. der. Deniz Kandiyoti. (İstanbul: Metis Yayınları, 1997).

² Leyla Kırkpınar, “Cumhuriyet ve Kadın”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/8 (Haziran 1998), 95.; Başak İnce, “Gender Stereotyping in Civic Education Textbooks in Turkey throughout the Republican History”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/27 (2018), 155-179.

³ Gülen Özdemir, “Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci”, *Sosyal Bilimler Metinleri* 2009/1 (01 Haziran 2009), 16.

⁴ Esra Ercan Bilgiç, “Women’s Rights and Gender Equality in Turkey: The Image of Turkish Women as the Antithesis of the Ottoman Past: Representations of Women in the Newspapers of the Early Republican Era”, *International Journal of Communication* 14 (Ekim 2020), 5463-5481.

⁵ Ali Rıza Erdem, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem”, *Belgi Dergisi* 9 (01 Şubat 2015), 1267-1269; Özdemir, “Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci”, 10-11; Ahmet Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyete Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 9/20 (01 Haziran 2010), 201.

Osmanlı ve Türkiye karşılaştırması, sadece kadın konusuyla sınırlı olmayıp, parçacı tarih anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle Kemalist tarih anlatısında bu iki devletin birbirinden bağımsız olduğu, Osmanlı'nın bir hanedanlıktan ibaret olduğu Cumhuriyet'in ise yepyeni bir toplum ve devlet kurduğu iddiasının varlığı gözlenmektedir.⁶ Türkiye'nin ilk ve son Türk devleti olduğu söyleminin gerçeklerle ve bilimle bağdaşmadığını dile getiren tarihçi Kemal Karpat ise bu görüşlerin temelinde, Türkleştirme ya da yabancılaşma gibi birçok etmenle beraber asıl meselenin tarihi kültür değişmelerinin ve din- devlet ilişkilerinin gerektiği gibi doğru bir şekilde anlaşılıp anlatılmamasından kaynaklandığını ifade etmektedir.⁷ Ona göre Türkiye; dil, kültür gibi birçok unsuru Osmanlıdan miras alarak, onunla arasında tarihi bağına devam ettirerek kurulmuştur. Çünkü Cumhuriyet'in ilanı ile şekillenen yeni dönemde devlet, devlet kurumlarını öylece kaldırmamış; bazılarını isim değiştirip aynen devam ettirerek, bazılarını ise iyileştirerek kullanmaya devam etmiştir.

Bahsettiğimiz sürekliliği genç Türkiye'nin, parlamenter sistemi, siyasi parti ve çeşitli siyasi kurumları, eğitim sistemi, mali sistem ve özellikle Osmanlıdan intikal etmiş aydın ve yetişmiş insan kadrosunda görmek mümkündür.⁸ Her şeyden önce Cumhuriyeti kuran yönetici kadronun, Osmanlı Devleti'nin dönemin ihtiyaçlarına binaen uyguladığı yenileşme hareketlerinin yaşandığı süreç içerisinde yetişmiş, eğitim almış zümreden teşekkül etmesi, aralarındaki tarihi sürekliliği ortaya koymaktadır. Bu kadrolarla birlikte, devlet gücünün bürokrasinin tekelinde bulunmasına dair, "bürokratik ve merkezîyetçi" devlet anlayışı, yani merkezde eğitilen ve merkezden kontrol edilen seçkin bürokratik sistemi, Cumhuriyet döneminde de uygulanmaya devam edilmiştir.⁹ Ayrıca 1868 yılında Osmanlı döneminde Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adıyla kurulan 1874 yılında isim değiştirilerek Mahkeme-i Temyiz ismini alan kurum, Cumhuriyet döneminde 1935 yılında Ankara'ya taşınarak yetki alanı genişletilmiş ve Yargıtay olarak devam ettirilmiştir.¹⁰ Yine benzer şekilde 1914 yılında Osmanlı döneminde açılan İnas Sanayi Nefise Mektebi daha sonraları isim değiştirilerek Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüştür. Darulmuallimat, Darulfunun,

⁶ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1990), 39.; Kırkpınar, "Cumhuriyet ve Kadın", 95-100; Özdemir, "Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci", 10-16.

⁷ Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*, çev. Güneş Ayas (İstanbul: Timaş Yayınları, 2009), 11.

⁸ Fatma Acun, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Değişme ve Süreklilik", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 16 (Aralık 1999), 66-67.

⁹ Fatma Acun, "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2007/15 (Ağustos 2007), 50.

¹⁰ Acun, "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları", 56.

Medresetül Hattatin, Darul Bedayi, Muzikayi Hümayun Mektebi gibi birçok kurumun Cumhuriyet döneminde isim değişikliğine gidilerek devam ettirildiği görülmektedir.

Bu örneklerden hareketle Cumhuriyet döneminde yaşanan köklü değişimlerin kısa bir zaman dilimi içinde olup biten bir olgu olarak düşünülmesinin hatalı olacağını söyleyebiliriz. Çünkü yaşanan köklü dönüşümlerin temellerinin, genç devletin köklerinde aranması gerektiği tarihsel mantık açısından bir zaruret olmaktadır.¹¹ Bu sebeple Cumhuriyet döneminde yapılan yenilikler de Osmanlı döneminde Tanzimat ile başlayan yenileşme hareketlerinin uzantılarıdır.

Türk modernleşmesinin sürekliliğine yönelik bu değerlendirmeden sonra, çalışmada Osmanlı Devleti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kadının konumu hakkındaki yaklaşımlar üç bölümde ele alınacaktır. Birinci bölümde Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan hususlar ekseninde modernleşmenin kaynağı konusundaki tartışmalar ele alınacaktır. İkinci bölümde Cumhuriyet dönemi tarih anlatısında, karanlık bir dönemde yaşadığı iddia edilen Osmanlı kadınının nasıl temsil edildiği ortaya koyulacaktır. Üçüncü bölümde ise, Osmanlı kadınının kamusal alandaki görünürlüğü; eğitim, sanat ve edebiyat gibi üç önemli alanda aranacaktır. Böylece Osmanlı modernleşmesinde iddia edildiği gibi kadının din ve gelenek tarafından geri plana itilip itilmediği tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik yaklaşım benimsenmiştir. Fenomenoloji insanların belirli kavram ya da kavramlarla ilgili algılarını, anlayışlarını ve bu kavramın toplumda nasıl temsil edildiğini anlamak için geliştirilmiş bir araştırma yöntemidir.¹² İnsan deneyimlerine dayanan bu yaklaşım biçiminde veriler, mülakat gibi doğrudan bireylerden toplanabileceği gibi, gözlem ve dokümanlar gibi çeşitli kaynaklar kullanılarak da elde edilebilir.¹³ Osmanlı ve Cumhuriyet kadını anlayışının tarihsel bir dönemde nasıl anlaşıldığına odaklanıldığı için araştırmanın verileri dokümantasyon yöntemi ile toplanmıştır. Bunun için öncelikle Osmanlı son dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında yayınlanan Hanımlar, Kadınlar, Kadınlara Mahsus gibi dergiler; Vakit, Vatan, Akbaba, Cumhuriyet gibi

¹¹ Duygu Koç, "Öcü Geçmiş, Yüceltilen Bugün ve Umutlu Gelecek: Türk Kadın Yolu Dergisi'nde Siyasi Söylem", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/67 (Mart 2020), 595.

¹² Max van Manen, *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy* (New York: Routledge, 2016).

¹³ John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2014), 79.

gazeteler; Yurt Bilgisi, Tarih Dersleri gibi ders kitapları tarama yöntemi ile incelenmiştir. Bu kaynaklarda konuyla ilgili haber ve fotoğraflar rastgele örneklem yöntemlerinden amaçlı örnekleme ile toplanmıştır. Veriler Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi olmak üzere iki temaya ayrılmış, ardından bu temalar altında Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi karşılaştırması, eğitim ve sanat-edebiyat alanı olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. Veriler toplum ve dönemin kültürünü anlamaya yönelik olan kuramsal çerçevemizle uyumlu betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir.

2. OSMANLI KADINI VERSUS CUMHURİYET KADINI

Tarih yazımında Osmanlı kadını ve Cumhuriyet kadını karşılaştırmalarına girilmesi bu konuda ayrı bir başlık açmayı gerekli kılmaktadır. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi, Cumhuriyet kadını profili çizilirken; Osmanlı döneminin, dinin (İslam) ve Osmanlı kadınının kötülenmesine dayandırılmasıdır. Bu konu ele alınırken Cumhuriyet kadını, yetersiz olarak kabul edilen Osmanlı kadınının modernleştirilmiş ve özgürleştirilmiş bir versiyonu olarak sunulmaktadır. İkinci sebep ise, bu bakış açısının kendinden sonraki tarih yazımını değiştirmesi ve belirli bir kadın kalıbının kendinden sonraki dönemde topluma dayatılmasıdır. Bu durum kendi hikayesini meşrulaştırmak için tarihin yeniden kurgulanmasına yol açmaktadır. Yapılan yeniliklerin gerçekleştirilme sebepleri sıralanırken, geleneklerine bağlı bir şekilde yaşayan Osmanlı kadınının esaretten kurtarılması, özgürleştirilmesi olarak sunulmuş ve bunun ancak Avrupalı bir tarzda mümkün olacağı ifade edilmiştir.¹⁴ Bu yaklaşıma göre, gerek geleneklerin gerekse dinin emirleri neticesinde şekillenen kurallara bağlı olarak yaşayan Osmanlı kadını, evde iç mekâna sıkışmış kalmış, erkek neslini korumakla görevli kılınmış ve bunları içselleştirdiği için rolünü sorgulayamaz bir duruma düştüğü dile getirilmiştir.¹⁵ İslam inancının kadın-erkek ayrımını dikte ettiğini ve erkeğin karşısında kadını ikinci plana ittiği iddia edilerek, toplumsal yaşamda ve evde kadının edilgen olarak biçimlendirildiği öne sürülmüştür.¹⁶

Osmanlı döneminde kadının eğitim hakkı konusunda yapılan eleştiriler ya aldığı eğitimin eksik ve kısıtlı olduğu ya da toplumun kendisine biçtiği toplumsal rollere yönelik olduğu iddiası ile zamanın şartlarına rağmen bir türlü yeterli görülmemiştir. Modernleşmeyi Cumhuriyet ile başlatan

¹⁴ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* (Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991), 126.

¹⁵ Erdem, "Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitimine Verdiği Önem", 1267; Bernard Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını: (1919-1970)* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982), 13.

¹⁶ Yılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", 200; Özdemir, "Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci", 8.

araştırmacılarca, 1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizannamesi ile alınan karara göre Sıbyan mekteplerinde erkek çocuklarla birlikte kız çocuklarının da devam mecburiyetinin olması, eğer bir mahallede iki tane sıbyan mektebi var ise, birinin kız öğrencilere tahsis edilmesi, eğer bir tane ise kız öğrencilerle beraber eğitime devam edilmesi, Tanzimat'la beraber kızlara rüştiyelerde de eğitim hakkının verilmesi¹⁷ dönemin şartlarına rağmen yeterli görülmemektedir. Mesela Yılmaz ve Erdem, üniversite seviyesindeki kız öğrencilerin Tıbbiyede almış oldukları ebelik dersleri ve Kız Sanayi Mektebi'nde aldıkları eğitimlerin, kadınlara yeni bir konum kazandırmadığını, sadece kadınlara özgü uygulamalar olduğunu iddia etmektedirler. Kız Sanayi Mektebinden bahsederken onu bir dikimhane olarak adlandırarak önemsiz görüp, sadece biçki, dikiş, nakış gibi uygulamaların var olduğu birimler olarak tanımlamaktadırlar.¹⁸ Bu düşünceye göre yeni dönem yöneticileri kadına sadece haklar vermekle yetinmeyip, bir nevi kadını sözü edilen tutsaklıktan kurtararak, ona özgürlüğünü bahşetmektedir. Cumhuriyetle birlikte kadının geleneklerle kodlanmış toplumsal rolleri değiştirilerek, Batıdaki hemcinsleriyle benzer bir görünüme kavuştuğu savunulurken, bu süreçte kadının artık ev işleri ile evin sınırları içinde hapsolmadığı, Avrupa kadınları gibi kocasının eşi ve dengi olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹ Bu yaklaşım dönemin gazetelerinde de bolca temas edilen bir husustu:

“Cumhuriyet rejimi, Türkiye’de yaptığı bin bir iyilik içinde, yalnız Türk kadınının çalınmış ve esirgenmiş haklarını kendisine vermek, işi ile övünse yeri ve yeterliği vardır. Türkün büyük bir ulus olduğunda kuşku yoktur.”²⁰

Yeni devletin yüceltilmesi için, sürekli olarak geçmiş dönemin olumsuz homojen bir tablosu çizilmiştir. Osmanlı dönemi kadınlarından bahsedilirken “kara çarşafa hapsedilmiş”, “erkeğin esareti altında”, “kafes arkasında” gibi ifadelerin ağırlıklı olarak kullanıldığı, Cumhuriyet döneminin ise “özgürleşme”, “Avrupalılar gibi olma”, “erkek eşit olma” gibi ifadelerle yüceltildiği ve bu dönüşümün mucizevi bir şekilde gerçekleştiği anlatılmaktadır:

“Türk kadını sevin ve kıvanç duy! Çünkü on sene evvel çarşaf endamını, peçe yüzünü, kafes benliğini, harem varlığını bir ayıp gibi dünyadan gizliyordu. O zaman Fransız kadını nice yüz yılların verdiği hürriyetle serbest yaşıyordu. On sene içinde sen haremden çıktın, kafesi kırdın, çarşafı attın, peçeyi yırttın. Savaş günlerinde, erkek kalmadığı için, saltanat seni, yalnız sokak süpürücülüğüne ve posta gişesinde pul saymaya layık görmüştü. Cumhuriyet rejimi ise seni erkeğin yanına oturttu. Erkeğin yanına yükselt-

¹⁷ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 5-10.

¹⁸ Yılmaz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, 198-200; Erdem, “Atatürk’ün Kadına ve Kadın Eğitime Verdiği Önem”, 1267-1269.

¹⁹ Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını*, 12.

²⁰ *Cumhuriyet*, “Türk Varlığında Türk Kadının Yüksek Yeri” (23 Şubat 1935), 1.

ti. Erkek her ne öğreniyorsa sen de öğrendin, Erkek ne yapıyorsa sen de yaptın, erkek ne olabiliyorsa sen de oldun”²¹

Geçmişle bir hesaplaşma içinde kurgulanan anlatıda, çarşaf ve peçe dışında kadının özgürlüğü, erkeğin arkasında kalması üzerinden sembolize edilmiştir. Yukarıdaki anlatıda olduğu gibi Osmanlı döneminde kadının erkeğin emri altında ve gerisinde olduğu vurgulanır, bu durum karikatürize edilen anlatılarla pekiştirilerek somutlaştırılmaya çalışılmıştır:

“Türkiye’de kadının yakın mazideki durumu tetkik edilmiş ve o vakitler kadın yüzü sımsıkı kapalı olduğu halde sokağa çıkabildiği, kadın kocası ile beraber bir arabaya binmesi caiz olmadığı, ancak ayrı bir arabaya binecek kocasının arabasını arkadan takip etmek mecburiyetinde olduğu tespit edilmiştir.

... Artık bugün Türk kadını ile garp Avrupası kadını arasında büyük bir fark kalmamıştır.”²²

Bu yaklaşım biçimi görsel anlatılarla da desteklenmektedir. Cumhuriyet Halk Fırkası tarafından hazırlanan posterlerde medeni kanunun getirdiği yenilikler ve kadınların nasıl özgürleştirildiği anlatılırken Osmanlı dönemi ile karşılaştırılmaktadır. Çarşaf ve peçe ile yüzünün tamamını örtmüş kadın eski Osmanlı kadını temsil ederken Cumhuriyet döneminde yukarıda alıntılarda ifade edilen garplı kadınlara benzeyen yeni bir görüntü kazanmıştır.

Resim.1. CHF broşürü

Kaynak: Lilo Linke, *Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey* (New York: Alfred A. Knopf, 1937).

²¹ Abidin Daver, “Türk Kadını Sevinç ve Kıvanç Duy!” *Cumhuriyet* (07 Şubat 1935), 1.

²² *Cumhuriyet*, “Türk Kadını” (26 Aralık 1936), 5.

Dönemin ders kitaplarında da bu tip karşılaştırmaları görmek mümkündür. Mesela 1931 yılında okutulan Yurt Bilgisi ders kitabında Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile Cumhuriyet dönemi karşılaştırılırken, bir resimde peçeli bir kadın, fesli bir çocuk ve geleneksel şalvar giyen bir erkek; diğer resimde smokinli erkek, modern kıyafetli kadın ve şort giyen bir çocuğa dönüşmektedir. Böylece Osmanlı kadın ve erkeği, Cumhuriyetin ilanıyla bir anda medenileşmiştir.²³ Dönemin ders kitaplarında bu imgelerle çizilen Osmanlı, “vahşi bir hal” olarak isimlendirilmektedir. Eski durumun batılılar karşısında Türk toplumunu gülünç duruma düşürdüğü ama inkılaplar ile bu çelişkilerin ortadan kalktığı ifade edilmektedir.²⁴

Bu kendiliğinden gerçekleşen bir dönüşüm değildir. Çarşaf ve peçenin bir utanç kaynağı olduğu ve gerekirse devlet zoru ile çıkarılması gerektiği zaman zaman yöneticiler arasında da tartışılan bir konu olmuştur. Dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya CHP kurultayında yaptığı uzun konuşmasında çarşaf ve peçe hakkında şunları söylemiştir:

“Bunu kadınlarımızın kendi zevklerine ve kocalarının ve babalarının sosyallik zihniyetlerindeki ilerlemeye mi bırakmalıyız? Yoksa düşmeye hazırlanan ve sadece koca ve baba saygısıyla sallanıp duran bu çürük meyveyi merkezin küçük bir sarsması ile döküp atarak şurada burada kadınlarımızın yüz karası gibi görünen bu kılıktan onları çıkarmalı mıdır?”²⁵

Kaya'nın konuşmasının tamamı incelendiğinde Türk toplumunun büyük bir kısmında aslında çarşaf ve peçenin zaten kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Kaya'ya göre devlet müdahale etmese bile çürük bir meyve gibi zamanla kaybolacak bir adettir. Fakat görsel ve anlatılarda bu simgelerin ön plana çıkarılması, Barthes'in mitleştirilmesinden hareketle, geçmişin kötülenmesinden ziyade Cumhuriyet döneminde kurulmak istenen ulus kimliğinin yüceltilmesidir.

Dönemin anlatıları incelendiğinde kadınların medenileşme ve batılaşmasının kıyafet üzerinden mitleştirildiğini anlamak güç değildir. Afet İnan Türk kadınının Cumhuriyet ile nasıl özgürleştiğini anlatırken kıyafet değişiminden hareket etmektedir:

“Cumhuriyet dönemimiz, Türk kadınlarına giyim konusunda özgürlük sağlamıştır. Muhafazakâr zihniyete meydan okuyan birçok devrim arasında hem erkekler hem de kadınlar için medeni dünyada (Avrupa'da) yaygın olan giyim tarzının benimsenmesi de vardı. Bu, Türkleri ayrı bir Oryantal

²³ Kazım Sevinç, *Türk Yavrularına Yurt Bilgisi: Sınıf 5* (İstanbul: Ekspres Matbaası, 1931), 20.

²⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Tarih: 4* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1931), 234.

²⁵ C.H.P., *Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası* (Ankara: Ulus Basımevi, 1935), 144.

evrenden kurtardı... Irksal olarak, Türk kadınları Batılılardan farklı değildir ve giyimleriyle de ayırt edilmemeleri gerekir”²⁶

Modernleşmenin kadın üzerinden simgelenmesi farklı formlarda karşımıza tekrar tekrar çıkmaktadır. Tek partili dönemde yapılan posterlerde Türkiye'nin aydınlanması, elinde meşale ile karanlığı aydınlatan antik Yunan figürlerinden esinlenerek çizilmiş kadın temsilleri ile sağlanmaktadır.

Resim. 2. Cumhuriyetin 5. Yılında Modern Kadın Temsili

Kaynak: Cumhuriyet, 29 Ekim 1928

Oysaki, kadınların kıyafet konusunda yaşadığı değişim yeni değildir. Osmanlı modernleşmesinin yoğunlaştığı Tanzimat döneminden sonra özellikle İstanbul, Beyrut ve Kahire gibi büyük kentlerde kadınların kıyafet kodlarının değişmeye başladığı görülmektedir.²⁷ Hatta bu dönüşüm zaman zaman gazetelerde eleştirilere yol açmıştır.

Karagöz dergisinde yer alan bir karikatürde İstanbul'a dışarıdan gelmiş bir kişi burada yaşayan kadınları batılı kıyafetlerde gördüğü için gayr'i-müslim olduklarını zannetmektedir. Galata köprüsünden geçiş ücreti alınmaya başlanmasını hicvetmek için çizilen başka bir karikatürde kadın temsillerinde oluşan farklılık Osmanlı son döneminde İstanbul'da yaşanan dönüşüm hakkında bize fikir vermektedir. Taşradan gelmiş peçeli bir kadın köprü geçişinde ücret alınmasını anlamlandıramazken kuyrukta bekleyen kentli kadın batı tarzı kıyafeti ile ondan ayrılmaktadır.

²⁶ Afet İnan, Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadının Hak ve Görevleri (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 157.

²⁷ M. Şehmus Güzel, "1908 Kadınları", *Tarih ve Toplum* 2 (Temmuz 1984), 6-12.

Resim.3. İstanbul kadınlarının kıyafet tercihlerine yönelik bir karikatür

Kaynak: Akbaba, 43, 3 Mart 1923

Kadınların toplumsal hayatta kamusal alanı erkeklerle birlikte kullanmaya başladığı gösteren diğer karikatürlerde de kentli kadınlar, yukarıdaki çizimlerdeki benzer şekillerde temsil edilmişlerdir.²⁸

Bunun ötesinde tek partili dönemde kadın ile ilgili yapılan yeniliklere baktığımızda, tanınan yeni haklarla kadının geleneksel toplum kimliğinden arındırılarak hür ve eşit bir yaşam tarzına ulaşması hedeflenirken, halen en temel görevinin annelik ve zamanın şartlarına uygun evlat yetiştirmek olduğu vurgulandığını görürüz. Kemalist söylemle yazılan çalışmalarda Türk devrimlerinin, kadına daha önce sahip olmadığı hakları vererek, daha önceleri 'Aile Kadını' yani iyi anne ve eş olarak yetiştirilen Osmanlı kadının artık 'Asri kadın' profiline geçmesini sağladığı iddia edilmektedir.²⁹ Fakat önerilen modern kadın, beklenildiği kadar sosyal hayatta olmayan, kendi ayakları üzerinde durmak yerine kocasına bağlı ve çocuk yetiştirmekle sorumlu bir koda sahiptir. Çaporal, *Kemalizm Sonrasında Türk Kadını*, isimli çalışmasında Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet dönemini kıyaslarlarken, Cumhuriyet kadının toplumdaki misyonunun zamanın ve şartların icabına uygun bir şekilde evlat yetiştirmek olduğunu belirtir. Bugünkü annelerin evlat yetiştirme konusunda vereceği eğitim ve terbiyenin, önceki

²⁸ Karagöz, no: 1647 (Aralık 1923); Karagöz, no: 1650 (Aralık 1923); Aydede, no: 32 (20 Nisan 1922).

²⁹ Yılmaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi", 203.

dönemde olduğu gibi basit olmaması gerektiğini ifade etmektedir.³⁰ Yani kadının iyi bir eğitimden geçmesinin gerekliliği annelik rolü ekseninde değerlendirilmektedir. Yılmaz çalışmasında, Cumhuriyet döneminde kurulan Kız Enstitülerinde kadınların “Kadına Özgü” eğitimler ile meslek edinerek “Modern ve Bilgili Ev Hanımı” olarak yetiştirildiklerini ve geliştiklerini iddia etmektedir. Ayrıca Cumhuriyet döneminde kadının asli görevinin hala annelik olarak belirlenmesini ise, dönemin toplumunun algısına göre temkinli hareket etmek durumundan kaynaklandığını iddia ederek meşrulaştırma yolunu tercih etmesi de dikkat çeken bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹

Resim. 4. Sıra bekleyen taşralı ve kentli kadın

Kaynak: Akbaba, 63, 12 Temmuz 1923

Kısaca, yapılan yenilikler ve verilen haklar ile Osmanlı ataerkil yaşam biçiminden kurtarılması amaçlanan kadının, toplumsal konumunda ne tür değişiklikler olduğu daha detaylı ele alınması gereken bir konu olarak durmaktadır. Çünkü tek parti döneminde kadınlara yönelik reformların önce-

³⁰ Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını*, 12.

³¹ Yılmaz, “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”, 203.

likli amacı kadınların özgürleşmesi olmayıp, ulusa faydalı iyi bir anne ve eş olmasını sağlamaktır.³² Yani bir anlamda tek partili yeni dönemde kadın, Osmanlı ataerkilliğinden kurtarıldığı düşünülürken, yeni formda bir ataerkilliğinin etkisine yerleştirilmiş olmaktadır.³³

Özetle, Osmanlıdan günümüze kadının toplumsal rolü üzerine yapılan Kemalist tarih anlatısında Cumhuriyet dönemi kadını tanımlanırken, Osmanlı döneminde kadının kamusal alandaki konumu veya sahip olduğu imkân ve haklarla ilgili olarak bilimsel bir miyoplüğün var olması ve bunun tarih yazımında kopukluk oluşturduğu dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile kadınlara daha önce sahip olmadıkları bazı hakların verildiği inkâr edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte bu hakların Osmanlı döneminde kadınların baskı altında olduğu iddiası üzerine kurgulanması hem Osmanlı son döneminde kadının toplumdaki gerçek rolünü görmeyi engellemekte, hem de Cumhuriyet dönemi modernleşmesini tarihsel süreçten kopartarak incelenmesi zor bir hale getirmektedir.

3. OSMANLI DÖNEMİNDE KADININ TOPLUMDAKİ KONUMU

Osmanlı ile Cumhuriyet dönemini düalist bir anlayışla ele alan Kemalist tarih anlatısının dayandığı önemli noktalardan birisinin, Osmanlı dönemi kadınının karanlıkta yaşarken Cumhuriyetin onları aydınlığa çıkardığı fikri olduğu önceki bölümde ele alınmıştı. Parçacı Kemalist tarih anlayışının test edilmesi için atılması gerek ilk adım, Cumhuriyet döneminde neler yapıldığı değil, Osmanlı'nın kadınlar için bir karanlık olup olmadığına incelenmesidir. Tarihsel süreklilik içinde düşünüldüğünde, birinci evre aydınlatılmadan ikinci evre ile hesaplaşılması mümkün olmayacaktır. Bu bağlamda, Tanzimat sonrası Osmanlı dönemi modernleşme sürecinde kadınların eğitim, sanat ve edebiyat alanındaki temsillerine bakılacaktır.

3.1. Eğitim Reformları ve Kız Okulları

Tanzimat'la birlikte başlatılan Osmanlı modernleşmesinde ilk adımların eğitim kurumlarında atıldığı bilinmektedir. Bu sebeple kadının modernleşme sürecinden nasıl etkilendiğini görmek için ilk bakılması gereken alan eğitim olmaktadır. Tanzimat'tan bir süre sonra zorunlu hale getirilen ilk öğretim sadece erkek çocuklarla sınırlı değildir. Kız çocukları için de ilkokul zorunlu olduğundan, erkeklerle birlikte okula gitmeleri gerekmiştir. Bazı sıbyan mektepleri sadece kızlara yönelik eğitim verirken, bazıları kız

³² Deniz Kandiyoti, *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey* (I.B.Tauris, 2013), 81.

³³ Eser Ergönül - Bayram Koca, "Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik", *Art-e Sanat Dergisi* 10/20 (Aralık 2017), 777.

ve erkek karışık eğitim vermekteydi. Sıbyan mekteplerine dair öğrenci sayıları incelendiğinde, dönemin şartlarında kızların okula katılım oranının yüksek olduğu görülmektedir.

**TABLO-1 İSTANBUL
İBTİDAILERİ**

Semtler	1299 (1881-1882)				1300 (1882-1883)				1303 (1885-1886)			
	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt. sayısın	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısın	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt. sayısın	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısın	Erkek Mkt sayısı	Kız Mkt. sayısın	Erkek ögr. sayısı	Kız Ögr. sayısın
Sultan Ahmet	13	7	571	295	13	7	650	390	19	8	811	399
Aksaray	9	10	380	440	9	10	450	570	23	13	925	626
Bayezid	5	5	182	175	13	5	640	650	20	4	764	364
Fatih	13	5	456	244	8	8	500	360	13	4	520	380
Sultan Selim	8	8	447	320	8	7	420	365	21	9	674	612
Haseki	16	13	873	399	10	4	680	256	12	1	638	8
Ak Mahmut	9	6	507	306	14	19	1119	960	19	16	999	761
Eyüb	10	4	542	230	12	8	658	620	19	2	604	521
Üsküdar	14	19	809	678	13	10	450	365	13	5	641	432
Kasmpaşa	12	8	556	422	9	6	560	350	11	7	524	346
Beylerbeyi	13	10	395	310	9	8	520	440	28	11	1021	644
EmirBuhari					15	20	965	640	24	—	300	100
Tophane												
Beşiktaş												
Cengelköy												
	122	95	5718	3819	133	112	7612	5966	222	80	8421	5193

Kaynak: Kurnaz, 1991, s: 7.

Tablodan da anlaşılacağı üzere, bütün dönemlerde kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerden az olmakla birlikte, dönemin şartlarında hatırı sayılır rakamlardadır. Özellikle 1882-83 öğretim yılında kız öğrencilerin sayısı erkek öğrencilerin yaklaşık %80'ine ulaşabilmeyi başarmıştır.

Kızlara yönelik modern eğitim faaliyetlerinin, ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiği görülmektedir. Bu doğrultuda sıbyan mektebi dışında ilk eğitimin *Tıbhane-i Amire*'de ebelik okulu olduğu söylenebilir. 1842 yılında eğitime başlayan okulda gayri müslim ve Müslüman öğrenciler beraber eğitim almaktaydı. Kayıtlara göre ilk dönem öğrencilerinden, 10 Müslüman ve 26 gayrimüslim toplam 36 öğrenci okuldan mezun olmuştur.³⁴ Bununla birlikte, mesleki kaygılardan bağımsız olarak, kızların daha yüksek eğitim alabilmeleri için girişimler de 19. Yüzyılın yarısında başlamıştır. Sıbyan mektebini bitiren kızların eğitime devam etmesi için, ilk girişim 1858 yılında kız Rüştüye Mekteplerinin açılması ile olmuştur. Rüştüyeler ile birlikte kızlara yönelik eğitimin artık bir programa tabi tutulması gerekli görülme-ye başlanmıştır. Nitekim 1869 yılında yayınlanan nizamname ile birlikte,

³⁴ S. Akşın Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", *Kebikeç* 10 (2000), 225.

kız rüştiyelerin ders programı ve eğitim süresi yanında okulların durumuyla ilgili diğer gerekli kararlar alınmıştır. Yine nizamname, bize o dönemde Osmanlı devletinin kızların eğitime yönelik politikaları hakkında da bir fikir vermektedir. Mesela nizamnameye göre, her bir vilayette en az bir kız rüştiyesinin açılmasının talep edilmesi ve sıbyan mekteplerinin çok olduğu yerlerde, bir binanın kızlara ayrılmasının istenmesi gibi maddeler, devletin kızlara yönelik eğitimi göstermelik olarak İstanbul ile sınırlı tutmadığı, ülke geneline yaymak istediğini göstermektedir.³⁵ Somel'in 1910-1911 salnamelerine dayandırarak açılan okulların bulunduğu vilayet ve sancaklar, kız okullarının İmparatorluk genelinde yaygınlaşmaya başladığını göstermektedir. Bunlar: Basra, Hicaz, İşkodra, Trablusgarp ve Yemen vilayetlerinde ve Çatalca, Kudüs-i Şerif ve Zor müstakil sancakları haricindeki bütün vilayetlerde Adana, Ankara, Aydın, Bağdat, Beyrut, Bitlis, Cezayir-i Bahr-l Sefid, Diyarbekir, Edirne, Erzurum, Girit, Halep, Hüdâvendigâr, Kastamonu, Konya, Kosova, Mamuretülaziz, Manastır, Musul, Selânik, Sivas, Şâm-ı Şerif, Trabzon, Van, Yanya'da rüştiyeler açılmıştır.³⁶

Rüştiyelerin yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte, kız okullarında eğitim verecek kadın öğretmen sorunu ortaya çıkmıştır. Nitekim nizamnamede de belirtildiği gibi bu okullarda kadın hocaların görev alması ön görülmektedir. Bu açığın giderilmesi için *Darülmuallimat* okulunun açılmasına karar verilmiştir. Böylece Osmanlı'da ilk kadın öğretmen okulu açılmış oldu. 1870 yılında İstanbul'da eğitime başlayan okul, savaş ve balkan göçleri sebebiyle yaşanan karşılıklılara rağmen, eğitim faaliyetlerine devam etmeyi başarmıştır. İlginç noktalardan bir tanesi de 1881 eğitim yılında okul müdürlüğünün bir kadına, Fatma Zehra Hanım'a bırakılmasıdır. 1900 yılına gelindiğinde öğretmen olmak için eğitim alan kız öğrenci sayısı 350'dir. *Darülmuallimat*'ın bir üst kademesi olan Âlîde ise öğrenci sayısı 737'ye ulaşmış durumdadır. Okul, Cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul Kız Muallim Mektebi ismini alarak eğitim vermeye devam etmiştir.³⁷ *Darulmuallimat*, bir taraftan Osmanlı döneminde modernleşmenin boyutlarını derinleştirme imkânı sunarken, diğer taraftan Kemalist tarih anlayışının tek taraflı bakışının eksikliğini ortaya koymaktadır. Bahsi geçen okula, sadece bir eğitim kurumu olarak bakmak hatalı olacaktır. Öncelikle bu okullar kendi döneminde eğitimi, entelektüel kadınlar yetiştirmekteydi. İkincisi bu kadınların öğretmenlik gibi bir mesleği olacaktır. Bu da kadınları birkaç

³⁵ Y. Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007), 103-104.

³⁶ Somel, "Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi", 232.

³⁷ Cemil Öztürk, "Dârülmuallimât", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8/549.

yıl içinde çalışma hayatına girmiş, kendi emekleriyle ekonomik bir kazanım elde eden, toplumsal hayatta bir konumları olan bireyler haline getirecektir. Nitekim ileriki yıllarda Osmanlı'daki kadın dergiciliği ve kadın sivil toplum faaliyetlerine bakıldığında bu okullardan mezun olan kadınların aktif olduğu görülür. Kısacası Darulmuallimat, Osmanlı döneminde kadının karanlıkta olduğu yargısının eksikliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte bu kurumun eğitimdeki yeri araştırılmış olmakla birlikte Osmanlı dönemi kadını üzerindeki etkisi yeterince derinlemesine incelenmemiştir.

Rüştiyeden sonra lise seviyesinde eğitim almak isteyen kızlar için İdadilerin açılması, eğitim alanında büyük reformların yapıldığı II. Abdülhamit döneminde olmuştur. Rüştiye mektepleri kadar yayılma imkânı bulamayan idadiler, İstanbul dışına çıkamamış ve sayısı ancak 5'e ulaşabilmiştir.³⁸ Yine bu dönemde meslek edindirme amaçlı sanayi mektepleri açılmaya başlandığında, kızlar da unutulmamıştır. İlk olarak 1865 yılında Mithat Paşa'nın girişimleriyle açılan İnas Sanayi Mektebi, sonraki yıllarda çok ilgi görmüştür. İstanbul'da açılan 3 kız İnas mektebi, meslek eğitimi vermeye devam ederken, II. Meşrutiyet döneminde çeşitli reformlar geçirerek Cumhuriyete kadar varlığını sürdürmüştür.³⁹

Yüksek öğretime gelindiğinde ise kızlara yönelik iki okul ön plana çıkar. Bunlardan birincisi İnas Darulfununu diğeri ise İnas Sanayi-i Nefise Mektebidir. İnas Darulfununu, öncelikle Darulfunun fakültesinde kızların katılabileceği genel dersler ile başladı. Bir yıl sonra 1914 yılında, sadece liseyi bitiren kızların gelebileceği İnas Darülfünun açılmış oldu. 4 yıl devam eden bu eğitim kurumu, hukuki olarak oturmamış olduğu için, erkek darulfununu gibi bir üniversite hüviyetinde değildi. Ancak 1918 yılında kızların da darulfununa girebileceğine dair kanunun çıkması ile birlikte, bu okulun bir anlamı kalmadığı için kapatılmıştır. Bu tarihten sonra kızlar erkeklerle birlikte üniversite eğitimi almaya hak kazanmış oldular.⁴⁰ Kızlara yönelik yüksek eğitim veren en çarpıcı kurum ise, İnas Sanayi-i Nefise Mektebidir. 1914 yılında Maarif Nazırlığı tarafından Sanayi Nefise Mektebinin kız bölümünün açılmasına karar verilmiştir.⁴¹ Osmanlı dönemi en önemli kadın ressamlarından birisi olarak kabul edilen Mihri Müşvik Hanım kurumun müdürlüğüne getirilmiştir. Kızlara resim ve heykel derslerinin verildiği bu sanat okulunda öğrenci sayısı yüzü bulmaktadır. Belkıs

³⁸ Şefika Kurnaz, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi", *Milli Eğitim Dergisi* 143 (1999), 102.

³⁹ Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 205.

⁴⁰ Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi*, 366.

⁴¹ Fatma Ürekli, "Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi", *Tarih ve Toplum* 39/231 (2003), 50.

Mustafa, Bedia Güler yüz, Sabiha Ziya Bengütaş, Hale Asaf, Nermin Faruki, bu okuldan mezun olmuş önemli resim sanatçılarımızdan bazılarıdır.⁴²

Eğitilmiş kadınların sayısı arttıkça Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketleri önemli bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde birçok kadın derneği kurulmuş ve kadınların toplumsal ve ekonomik hayatta daha aktif rol almaları için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye, Kadınların Çalıştırma Cemiyeti İslâmiyyesi, Ma'mûlâtı Dâhiliyye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi, Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti, Teâl-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti ve Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Cemiyeti gibi dernekler, kadınların haklarını savunmak, eğitilmelerini sağlamak ve çalışma hayatına katılımlarını teşvik etmek amacıyla faaliyet göstermiştir.⁴³ Bu dernekler, kadınların sosyal hayatta karşılaştıkları sorunlara çözüm arayışında bulunmuş ve onların toplumdaki yerlerini güçlendirme çabalarının ilk adımlarını atmışlardır. Bu girişimler, Osmanlı'da kadın hareketlerinin başlaması ve modernleşme sürecinde kadınların daha görünür hale gelmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Yine bu dönemde kadınların çalışma ile ilgili taleplerinin arttığını görmek mümkündür. Mesela Ulviye Mevlan, 1913 yılında *Kadınlar Dünyası* dergisinde "Hürriyet İsteriz!" başlıklı yazısında, Osmanlı kadınlarının sosyal yaşamlarındaki sefaletin giderilmesi için çalışma haklarına sahip olmalarının önemini vurgulamaktadır. Mevlan'a göre, esnaf eşlerinin kocalarını kaybetmeleri durumunda çocuklarıyla birlikte yoksulluğa düşmeleri kaçınılmazdır. Aynı durum zengin aileler için de geçerlidir, çünkü kadınlar mal varlıklarını yönetme konusunda eğitilmemiştir. Kadınların geniş iş imkanlarına sahip olmaları ve doğru işe ulaşabilmeleri durumunda bu tür felaketlerin yaşanmayacağını, kadınların çaresizlik ve muhtaçlık içinde inlemeyeceklerini belirtmektedir.⁴⁴ Üstelik bu taleplerin yapıldığı dönemde kadınlar çalışmaya hayatında temsil edilmeye başlamıştır. Özellikle I. Dünya Savaşının etkisi ile birlikte kadınların çalışmasına daha çok ihtiyaç duyulmuştur. Mesela dokuma 1913 yılında dokuma sanayinde çalışan kişilerin %50'si kadınlardan oluşmaktadır.⁴⁵ Üstelik Cumhuriyet sonrası rakamlara bakıldığında, kadınların çalışma hayatına katılım oranlarının yıllar içinde büyük farklar oluşturmadığı da görülmektedir. Mesela 1927 ile 1947 arasındaki kadın istihdam rakamlarına bakıldığında oransal olarak belirgin bir değişim yaşanmamıştır.⁴⁶

⁴² Uğurgül Tunç, *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018).

⁴³ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim* 1 (1991), 139-157.

⁴⁴ Ulviye Mevlan, "Hürriyet İsteriz", *Kadınlar Dünyası*, (06 Mart 1913), 1.

⁴⁵ Caporal, *Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını*, 135.

⁴⁶ Ahmet Makal, "Türkiye'de kadın emeğinin tarihsel kökenleri: 1920-1960", *Geçmişten Günümüze*

Tanzimat'tan sonra Osmanlı döneminde eğitimin her aşamasında kızlara yönelik tedrici olarak bir eğitim kurumu açılmıştır. Meşrutiyetten sonra ise özellikle yüksek öğretim kurumlarında erkeklerle eşit şekilde kadınların eğitim almalarının imkanı sağlanabilmiştir. Yukarıda bahsi geçen okullardan mezun olan kadınlar, Osmanlı döneminde hem iş hem kamusal alanda kendini göstermeye başlamıştır. Kadınların sanat, edebiyat ve siyaset gibi alanlarda varlığı, aynı zamanda bu eğitim kurumlarından mezun olan kadınların eve mi kapatıldığı yoksa kamusal alanda yürütülen tartışmaların bir parçası mı olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.

3.2. Sanat ve Edebiyat Alanında Osmanlı Kadını

Papilla, Cumhuriyet döneminde devlet ideolojisinin sanat üzerindeki etkisini incelediği makalede, Osmanlı sanatçısı Mihri Müşfik ile onun yeğeni olan ve Cumhuriyet sanatçısı olarak görülen Hale Asaf'ın kompozisyon anlayışını şu sözlerle karşılaştırır:

“Mihri Müşfik'in kadın portrelerinin iç mekâna ait olmalarına karşın, Hale Asaf'ın kadın figürleri, iç ve dış mekân ayrımı taşımaksızın var olmaktadır. Bu durum, Osmanlı döneminde yalnızca iç mekânlarda özgür olabilen “üst sınıftan Kadın'ın, Cumhuriyet döneminde, özel-kamusal ya da iç-dış mekân ayrımı olmaksızın varlığını kanıtlaması olarak görülebilir.”

Sözlerinin devamında Papilla'ya göre Hale Asaf, Cumhuriyet ile birlikte dinin baskısından kendisini kurtarmış, özgürlüğünü elde etmiş ve kendi ayakları üzerinde durabilen “modern Türk kadını” temsil etmektedir.⁴⁷ Papilla'ya ait bu iki görüş, ilk bakışta Cumhuriyet ilanı ile elde edildiği düşünülen özgürlükleri anlatıyor gibi görünse de, mefhumu muhaliften hareket edildiğinde, Osmanlı döneminde din baskısının olduğu, kadınların eve kapandığı, kendi ayakları üzerinde duramadıkları ve kadını bile kapalı mekânlarda çizmeleri gerektiği inancı yatmaktadır. Yine bu alt anlama göre, bir Osmanlı kadını olan Mihri Müşfik bu baskıların altında büyümüş iken, Hale Asaf “özgür” olarak yetişmiştir.

Papilla'nın birinci yargısı için başka bir Osmanlı kadın ressamı Müfide Kadri'den başlayarak, İbrahim Çallı, Osman Hamdi Bey, İzzet Ziya Bey ve Halil Paşa gibi, Osmanlı dönemi ressamlarının çalışmalarına bir göz atmak yeterli olacaktır:

Türkiye'de Kadın Emegi (Ankara: Ankara A.Ü. Yayınevi, 2012), 47.

⁴⁷ Papilla, “Cumhuriyet Döneminin Türk Kimliğinin, Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşturduğu (1923-1950) Yılları Arasında Üretilen Resimler Üzerinden Analizi”, 155-156.

Resim. 5. Mehtapta gezen Osmanlı çifti

Müfide Kadri, Sahilde Aşk, 1907-8.

Müfide Kadri'nin 1907 yılında yaptığı bu çalışmada bir Osmanlı çiftinin gün batımı yürüyüş yaptığı görülmektedir. Uzak arka planda ışıkları yanan yalı tarzı cami, bu yürüyüşün Boğaziçi sahillerinden birinde gerçekleştiği izlenimini vermektedir. Dikkat çeken nokta, iddia edildiği gibi kadının eve kapanmış olmadığı; bunun yerine kamuya açık bir alanda gerçekleşen bu gezinin peçesiz, çarşafsız batı tarzı bir kıyafet ile yapılıyor olmasıdır.

İzzet Ziya Bey'in 1917 tarihli "Deniz Kıyısında" tablosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ait önemli bir eserdir ve dönemin ruhunu yansıtan unsurlar içerir. Tabloda deniz kıyısında bir sahne tasvir edilmiştir. Arka planda geniş bir deniz manzarası yer alır ve deniz ufuk çizgisine kadar uzanır. Denizi izleyen kadın o dönemin modasını ve sosyal normlarını yansıtmaktadır.

Resim. 6. Denizi izleyen bir kadın resmi

İzzet Ziya Bey, Deniz Kıyısında, 1917.

Resim. 7. Sokakta gezinti yapan kadınlar

Osman Hamdi Bey, Gezintide Kadınlar, 1887

“Gezintide Kadınlar” tablosu, Osmanlı döneminde kadınların belirli kamusal alanlarda varlık gösterebildiklerini ve sosyal hayatın parçası olduklarını gösterir. Tablo, dönemin sosyal yapısını ve kadınların kamusal alandaki sınırlı ama mevcut varlığını belgelemekte aynı zamanda Papilla'nın bahsettiği iç-dış mekân ayrımının olmadığını ortaya koymaktadır. Yasa Yaman'a göre Osman Hamdi Bey, Osmanlı kadını resmederken, dönemin oryantalist anlayışını ters yüz ederek, onları, kitap okurken, çiçekçilik yaparken, müzik enstrümanları çalarken çizmektedir. Yine o, kadınları kamusal alanda erkeklerle eşit düzlemde göstererek, Osmanlıyla ilgili kadın gerçeğini resimlerine taşımıştır.⁴⁸ Bu bakımdan Osmanlı son döneminde, Papilla'nın iddia ettiğinin aksine hem kapalı alanda hem de kamusal alanda kadınlar resmedilmiştir.

Papilla'nın ikinci yargısını değerlendirmek için ise, Mihri Hanım'ın hayatına bakmamız gerekmektedir. Papilla'nın tarih algısında Hale Asaf özgürleşirken; Mihri Müşvik, özel alana ve din baskısı altında ezilmektedir. Fakat Mihri Hanım'ın hayatı bize Papilla'nın çizdiği portreden çok farklı bir resim ortaya çıkarmaktadır. İlk eğitimini, saray ressamı olan Fausto Zonaro'dan aldıktan sonra İtalya ve Fransa'ya giden Mihri Hanım, buradaki atölyelerde kendisini geliştirmiştir. 1913 yılında ülkeye dönen ressam, daha önce de belirttiğimiz gibi İnas Sanayi Nefise Mektebinde müdürlük ve hocalık yapmıştır.⁴⁹ Kısacası ne Osmanlı dönemi sanatında ne de gündelik hayatta, Papilla'nın bahsettiği tarzda bir karanlık içinde gözükmemektedir.

Cumhuriyet döneminde yaşanan Batılılaşmayı yüceltmek için başvuru bu indirgemeci yaklaşım, sadece Osmanlı son dönemini yanlış aksettirmemekte aynı zamanda o dönemde yaşamış insanlara da haksızlık etmektedir. Osmanlı döneminde üst sınıflara mensup kadınlar, sanat eğitimine genelde yalıtılmış ve köşklere özel dersler alarak başlamışlardır. Kızlara yönelik resmi eğitim faaliyetleri arttıkça, artık evlerde eğitim almalarının gerekliliği de yavaş yavaş ortadan kalkmaya başlamıştır. Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, kızlara yönelik resmi sanat eğitiminin yüksek okul düzeyinde başlaması ile birlikte, kadın sanatçıların yetişmesi ve kendilerini Osmanlı sanat ve kamusal alanında temsil etmeleri kolay hale gelmiştir. Mesela, ressamların kendi resimlerini bir sergide göstermek istemeleri üzerine açmaya karar verdikleri Galatasaray sergilerine, ilk başladığı yıldan itibaren kadın sanatçılar da katılmaya başladığı bilinmektedir. İlk sergi yılı olan 1916'da 9 kadın sanatçı kendi resimlerini sergilemiştir. Bu tarihten

⁴⁸ Zeynep Yasa Yaman, “Ötekinin Varlığı: Her Resim Bir Öykü Anlatır”, *Kadınlar Resimler Öyküleri*, (İstanbul: Pera Müzesi, 2006), 39-40; Özgür Ceren Erişti, “Geç Dönem Osmanlı Resim Sanatında Kadın İmgesinin Temsili”, *Moment Dergi* 2/2 (Aralık 2015), 59-79.

⁴⁹ Emine Seyran, *Mihri Müşfik (Yaşamı ve Sanatı)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005), 22-26.

itibaren Galatasaray Sergilerine her yıl kadın sanatçılar yüzlerce eserle katılmaya devam etmişlerdir.⁵⁰

Edebiyat alanında ise, kadınların temsili çok daha eski yıllara dayanmaktadır. Ahmet Muhtar'ın 1893 yılında kaleme aldığı *Şair Hanımlarımız* risalesine, 15. Yüzyılda yaşamış Osmanlı kadın şairi Zeynep Hatun ile başlaması, buna bir örnek olarak gösterilebilir. Üstelik Ahmet Muhtar'ın kadının daha pasif olduğu 1860'a kadar sıraladığı kadın şairlerin sayısı 25'i bulmaktadır (Muhtar, 1892). Tanzimat dönemiyle birlikte sadece şiir alanında değil, diğer edebiyat türlerinde de kadın yazarları görmek mümkün olmaya başlamıştır. Bu dönemde edebiyatla ilgilenen kadınların başında Fatma Aliye gelmektedir. *Mahasın*, *Ümmet*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *İnkılâb* gibi dergilerde yazılar yazan Fatma Aliye, Osmanlı'da ilk Müslüman kadın yazar olarak kabul edilmiştir.⁵¹ Fakat o dönemdeki tek kadın yazar o değildir: Nigar Bint-i Osman, Halide Edip Adıvar, Makbule Leman, Nigar Hanım, Zafer Hanım, Güzide Sabri Hanım, Adile Sultan, Nakiye Hanım, Münire Hanım, Feride Hanım, Saniye Hanım, Mihrünnisa, İhsan Naif, Yaşar Nezihe, Şükûfe Nihal gibi isimler şiir ve edebiyat alanında eserler kaleme almış ve kadın dergilerinde yazılar yazmış önemli kadın yazarlardan bazılarıdır.⁵²

Osmanlı döneminde kadın yazarlığını sadece şiir ve roman ile sınırlı görmek yanlış olur. Kadınlar yaşanan güncel olaylar, Batılılaşma, modernleşme, kadının sosyal hayattaki yeri, siyaset gibi birçok konudaki görüşlerini tartışabilmek için, o yıllarda yaygınlaşmaya başlayan basın ve yayın organlarını kullanmışlardır. Gazete ve dergilere yazılar gönderen kadınlar için, özellikle kadınlara mahsus olarak çıkarılan dergiler, birer buluşma noktası olmuştur. Tabi ki edebiyat dergilerinin ortaya çıkmasında, kızların orta ve lise derecesinde eğitim almalarının etkisi büyüktür. Bu okullardan mezun olan entelektüel Osmanlı kadınları, kendi fikir ve düşüncelerini paylaşmak için kadın dergilerinde yazılar yazmaya ve kendi dergilerini kurmaya başlamışlardır. Şefika Kurnaz II. Meşrutiyet'in ilanından önce kadına yönelik 13 yayın tespit etse de bunlardan bir tanesi tartışmalı olduğundan biz 12 dergi kabul edeceğiz. Bunlar: Muhadderât, Vakit yahud Mürebbi-i Muhadderât (1875), Âyine (1875), Âile (1880), İnsâniyet (1883) ve Hanımlar (1883), Şükûfezâr (1886), Mürüvvet (1888), Parça Bohçası (1889), Hanımlara Mahsûs Gazete (1895), Hanımlara Mahsûs Malumat (1895) ve

⁵⁰ Tunç, *Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği*, 79-80.

⁵¹ Fatma Akdemir, *Hayal ve Hakikat 'ten Eninè Fatma Aliye'nin Yazarlık Serüveni* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2015).

⁵² Nazan Bekiroğlu, "Osmanlıda Kadın Şairler", *Yeni Türk Yayınları* 9 (1999), 802-812.

Âlem-i Nisvân (1906) dergileridir (Denman, 2017, s: 59). Meşrutiyetten sonra ise bu dergilerin sayısı artmış, Mehasin (1908), Demet (1908), Kadın (1910), Musevver Kadın (1911), Kadınlar Dünyası (1913), Hanımlar Alemi (1913), Erkekler Dünyası (1913), Kadın Alemi (1914), Seyyale (1914), Siyanet (1914), Kadınlık (1915), Kadınlık Hayatı (1915), Bilgi Yurdu Işığı (1916), Genç Kadın (1918), Türk Kadını (1918), İnci (1919), Hanım (1921), Kadınlar Saltanatı (1920), Ev Hocası (1923) dergileri kadınlarla buluşmuştur. Kurnaz'a göre bunlara ek olarak, kayıtlarda ismi geçen ama nüshası bulunamayan 5 tane daha kadın dergisi bulunmaktadır.⁵³

Bu dergilerin bazıları erkekler tarafında kadın hedef kitlesine yönelik çıkarılırken, bazıları doğrudan kadınlar tarafından çıkarılmaktaydı. Yine erkekler tarafından çıkarılmakla birlikte kadın yazarların katkı sunduğu ve kadın okuyucuların mektuplarla dergilerdeki tartışmalara katıldığı görülmektedir. Kurnaz, bahsettiğimiz 11 derginin 9 tanesinde erkek editörün olduğu ama 2 tanesinin doğrudan kadınlar tarafından çıkarıldığını tespit etmiştir. II. Meşrutiyette ise 22 derginin 4 tanesinin imtiyaz sahibi kadınlar ve 4 tanesinin de müdür ya da editörünün bir kadın olduğunu aktarmaktadır.⁵⁴ Konuları bakımından ise bu dergiler, modadan siyasete kadar geniş bir yelpazeye sahip olsa da odak noktaları kadınların eğitimi ve modernleşen hayattaki konumları olmuştur. Verilerden anlaşılacağı gibi, kadınların basın ve yayın hayatına girmeleri Tanzimat ile başlamış, II. Meşrutiyet ile birlikte yoğun hale gelmiştir. Üstelik sanat ve edebiyat alanındaki kadınlar, kendilerini fikir olarak kapatmamış, kadınların toplumdaki yeri, çalışma hayatına katılma, eğitim gibi konularda kadın problemlerine yönelik yazıp çizmişlerdir. Böylece Osmanlı son döneminde kadın hakları, bizzat kadınların katılımıyla ve onların öncülüğünde sürdürülmüştür. Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip, Nakiye Elgün, Nezihe Muhittin, Müfide Ferit, Nuriye Ulviye Mevlan, Sabiha Sertel, Şüküfe Nihal ve Afife Jale bu alanda çalışan öncü Osmanlı kadınları olmuştur.⁵⁵

SONUÇ

Bu çalışma, Osmanlı döneminde kadınların baskı altında tutulduğu anlatısını incelemiş ve kadınların eğitim, sanat ve edebiyat alanlarındaki katılımlarını ele alarak, bu dönemdeki kadınların statüsüne dair daha dengeli bir perspektif sunmayı amaçlamıştır. İncelemelerimiz sonucunda,

⁵³ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 94.

⁵⁴ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, 95.

⁵⁵ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 55 (Ocak 2016), 225-254.

Osmanlı'nın son dönemlerinde kadınların kamusal alanda belirgin bir varlık göstermeye başladığı ve bu sürecin Tanzimat dönemiyle hız kazandığı görülmüştür. Özellikle eğitim alanında açılan okullar ve kadın dergilerinin sayısındaki artış, kadınların toplumda daha aktif bir rol oynamaya başladığını göstermektedir.

Cumhuriyet dönemine geçişte ise, kadınların statüsünde radikal değişiklikler yaşanmış ve kadınların toplumsal hayatta daha görünür olması hedeflenmiştir. Ancak, bu değişim süreci bazı hakların kazanılmasının yanı sıra, bazı geleneksel rollerin devam ettirilmek istendiğini de göstermektedir. Bu durum, Türk modernleşmesinin siyah-beyaz bir süreç olmadığını, aksine karmaşık ve çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminde kadınların eğitim ve kamusal alandaki rollerine dair elde edilen veriler, kadınların bu dönemde tamamen karanlıkta bırakıldığı ve baskı altında tutulduğu anlatısına meydan okumaktadır. Tanzimat sonrası dönemde kadınların eğitim alması ve kamusal alanda varlık göstermesi, Osmanlı devletinin modernleşme sürecine dahil olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, Kemalist tarih yazımının Osmanlı dönemini başarısız ve karanlık olarak tanımlaması, ideolojik bir bakış açısının ürünü olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmanın bulguları, Türk modernleşme sürecinin daha bütüncül ve objektif bir şekilde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalar, Osmanlı döneminde kadınların toplumsal rollerini ve haklarını daha detaylı bir şekilde inceleyerek, modernleşme sürecinin sürekliliğini ve dönüşümünü daha iyi anlamamıza katkıda bulunabilir. Ayrıca, kadınların farklı alanlardaki temsillerinin derinlemesine analiz edilmesi hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinin kadın politikalarının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde kadınların durumunu ele alarak, Türk modernleşmesinin ideolojik körlükten arındırılarak incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Kadınların tarihsel süreçteki rollerinin daha objektif ve kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesi, Türk modernleşmesinin dinamiklerini ve cinsiyet politikalarını daha iyi anlamamıza olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

- Acun, Fatma. "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne değişme ve süreklilik". Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 16/ (20 Aralık 1999).
- Acun, Fatma. "Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlıdan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik". Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-

- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 2007/15 (01 Ağustos 2007), 39-63.
- Akdemir, Fatma. Hayal ve Hakikat'ten Eninè Fatma Aliye'nin yazarlık serüveni. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2015.
- Avcı, Müşerref. "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 55 (26 Ocak 2016), 225-254.
- Aydede, (20 Nisan 1922), 32.
- Bekiroğlu, Nazan. "Osmanlıda Kadın Şairler". Yeni Türk Yayınları 9/ (1999), 802-812.
- Bilgiç, Esra Ercan. "Women's Rights and Gender Equality in Turkey| The Image of Turkish Women as the Antithesis of the Ottoman Past: Representations of Women in the Newspapers of the Early Republican Era". International Journal of Communication 14/0 (28 Ekim 2020). 5463-5481
- C.H.P., Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası. Ankara: Ulus Basımevi, 1935.
- Caporal, Bernard. Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını: (1919-1970). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.
- Caporal, Bernard. Kemalizmde ve Kemalizm sonrasında Türk kadını: (1919-1970). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1982.
- Creswell, John W. Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Ankara: Siyasal Yayın Dağıtım, 2014.
- Cumhuriyet. "Türk Kadını" (26 Aralık 1936).
- Cumhuriyet. "Türk Varlığında Türk Kadının Yüksek Yeri" (23 Şubat 1935).
- Çakır, Serpil. "Osmanlı Kadın Dernekleri". Toplum ve Bilim 1 (1991), 139-157.
- Daver, Abidin. "Abidin Daver, Türk Kadını Sevinç ve Kıvanç Duy!". Cumhuriyet (07 Şubat 1935).
- Erdem, Ali Rıza. "Atatürk'ün Kadına ve Kadın Eğitime Verdiği Önem". Belgi Dergisi 9 (01 Şubat 2015), 1266-1277.
- Erdem, Y. Tümer. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kızların Eğitimi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2007.
- Ergönül, Eser- Koca, Bayram. "Erken Cumhuriyet Dönemi Resimlerinde Kadın İmgesi: Modernleşme ve Milliyetçilik". Art-e Sanat Dergisi 10/20 (31 Aralık 2017), 761-786.
- Erişti, Özgür Ceren. "Geç Dönem Osmanlı Resim Sanatında Kadın İmgesinin Temsili". Moment Dergi 2/2 (15 Aralık 2015), 59-79.
- Georgeon, François. "11. Women's Representations in Ottoman Cartoons and the

- Satirical Press on the Eve of the Kemalist Reforms (1919–1924)”. *A Social History of Late Ottoman Women*. 249-277. Brill, 2013.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1990.
- Güzel, M. Şehmus. “1908 Kadınları”. *Tarih ve Toplum* 2 (Temmuz 1984), 6-12.
- İşık, Esra. “Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergilerinde Kadın İmajı: Ev Kadın Dergisi Örneği”. *Folklor/Edebiyat* 27/106 Özel Ek (11 Ekim 2021), 211-228.
- İnan, Afet. *Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.
- İnce, Başak. “Gender Stereotyping in Civic Education Textbooks in Turkey throughout the Republican History”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14/27 (2018), 155-179.
- Kandiyoti, Deniz. *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey*. I.B.Tauris, 2013.
- Karagöz, (Aralık 1923), 1647.
- Karagöz, (Aralık 1923), 1650.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din*. çev. Güneş Ayas. İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Kırkpınar, Leyla. “Cumhuriyet ve Kadın”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3/8 (01 Haziran 1998), 93-114.
- Koç, Duygu. “Öcü Geçmiş, Yüceltilen Bugün ve Umutlu Gelecek: Türk Kadın Yolu Dergisi'nde Siyasi Söylem”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 39/67 (31 Mart 2020), 585-609.
- Kurnaz, Şefika. “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kadınların Eğitimi”. *Millî Eğitim Dergisi* 143 (1999), 99-111.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*. Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Linke, Lilo. *Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey*. New York: Alfred A. Knopf, 1937.
- Makal, Ahmet. “Türkiye'de kadın emeğinin tarihsel kökenleri: 1920-1960”. *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği*. 38-116. Ankara: Ankara A.Ü. Yayınevi, 2012.
- Manen, Max van. *Researching Lived Experience: Human Science for an Action Sensitive Pedagogy*. New York: Routledge, 2. Basım, 2016.
- Mevlan, Ulviye. “Hürriyet İsteriz”. *Kadınlar Dünyası*, 1.
- Özdemir, Gülen. “Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci”. *Sosyal Bilimler Metinleri* 2009/1 (01 Haziran 2009), 1-19.

- Öztürk, Cemil. “Dârümuallimât”. İslam Ansiklopedisi. 8/549-550. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- Papila, Aytül. “Cumhuriyet Döneminin Türk Kimliğininin, Cumhuriyet İdeolojisinin Oluşturduğu (1923-1950) Yılları Arasında Üretilen Resimler Üzerinden Analizi”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16/1 (2012), 151-168.
- Sevinç, Kazım. Türk Yavrularına Yurt Bilgisi: Sınıf 5. İstanbul: Ekspres Matbaası, 1931.
- Seyran, Emine. Mihri Müşfik (Yaşamı ve Sanatı). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2005.
- Shaw, Wendy M. K. “Where Did the Women Go?: Female Artists from the Ottoman Empire to the Early Years of the Turkish Republic”. Journal of Women’s History 23/1 (2011), 13-37.
- Somel, S. Akşin. “Osmanlı Modernleşme Döneminde Kız Eğitimi”. Kebikeç 10 (2000), 223-238.
- Tunç, Uğurgül. Osmanlı Modernleşmesinde Eğitim Sanat ve Kadın: İnas Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi Örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2018.
- Türkiye Cumhuriyeti Tarih: 4. İstanbul: Devlet Matbaası, 1931.
- Ürekli, Fatma. “Güzel Sanatlar Eğitiminde Osmanlı Hanımlarına Açılan Bir Pencere İnas Sanayi-i Nefise Mektebi”. Tarih ve Toplum 39/231 (2003), 50-61.
- Yaman, Zeynep Yasa. “Ötekinin Varlığı: Her Resim Bir Öykü Anlatır”. Kadınlar Resimler Öyküleri, İstanbul: Pera Müzesi, 2006.
- Yılmaz, Ahmet. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi”. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 9/20 (01 Haziran 2010), 191-212.
- Yılmaz, Hale. Becoming Turkish: Nationalist Reforms and Cultural Negotiations in Early Republican Turkey 1923-1945. Syracuse, NY: Syracuse University Press, Reprint edition., 2016.